

CUVÂNT, LIMBĂ, COMUNICARE

Olga COSOVAN

dr., conf. univ., Universitatea Pedagogică de Stat
I. Creangă din Chișinău

Definirea cuvintelor ca parte a competenței de comunicare

CZU 37.091:811.135.1'374 | doi.org

Rezumat: Necesitatea de a defini termeni din domeniul academic și profesional, precum și cuvinte sau expresii uzuale conduce spre asimilarea unor modele funcționale de definiții, care sunt valorificate de fiecare dată când interlocutorul o cere. Modelele sunt puncte de referință în trama dezvoltării competențelor de comunicare și includ a) definițiile științifice pe care studiile instituționalizate le presupun sau chiar, prin curriculumul 2019, le stipulează; b) definițiile lexicografice ale

numeroaselor cuvinte uzuale sau neologice, învechite, regionale etc.; c) explicațiile/definițiile din dicționarele enciclopedice. Asimilarea acestor modele este un exercițiu complex și de durată, extins pentru toată perioada de studii, care se soldează cu definiții construite lejer în procesul de comunicare.

Cuvinte-cheie: definire, termen, lexicografie, articol lexicografic, dicționar enciclopedic.

Abstract: The need to define academic and professional terms along with common-use words or idioms leads to the assimilation of certain functional models for definitions, which are applied whenever the communicative context demands it. These models are points of reference on the itinerary of communication skills development. They include: a) the scientific definitions implied by formal education (and, in fact, required by it since the 2019 National Curriculum); b) the dictionary definitions of numerous common-use, newly created, archaic, dialectal etc. words; c) the explanations/definitions provided by encyclopedias. Assimilating these models is a complex and lengthy exercise, extended over the whole school period, which, if successful, results in an ability to easily construct definitions while communicating at any level.

Keywords: defining, term, lexicography, dictionary entry, encyclopedia.

Competența de comunicare, mai ales cea de comunicare academică, presupune nu doar cunoașterea unui număr considerabil de unități de vocabular și expresii stabile (componenta lexicală și semantică), ci și capacitatea de a defini, cu lejeritate și promptitudine, cuvintele care pot fi necunoscute interlocutorului. Miza cea mare nu sunt definițiile termenilor, memorate în procesul studiilor, pe care le actualizăm de câte ori e nevoie: acestea constituie un background comun pentru cei care au absolvit cu succes o treaptă de învățământ. Diversitatea contextelor de comunicare între profesioniști din diferite domenii creează uneori pauza necesară pentru înțelegere și reclamă anumite explicații și precizări. Tocmai aici e momentul oportun ca vorbitorul să-și demonstreze capacitatea de a defini sau a explica termenii/cuvintele utilizate.

Examinată din alt unghi, capacitatea de a defini termenii domeniilor științifice este un prim pas și o premisă pentru aplicarea taxonomiei lui Bloom sau a unor tehnici care se pliază perfect pe această taxonomie, cum ar fi, de exemplu, tehnica cubului. La etapa cunoașterii și înțelegerii, a defini este parte a unei serii de acțiuni: a reproduce, a traduce, a distinge, a descrie, a prezenta, a recunoaște, a identifica, a relata, a determina, a interpreta. Toate aceste activități intelectuale se sprijină pe delimitările elementare inerente procesului de cunoaștere: elevul trebuie să poată defini termeni și noțiuni, să reproducă reguli, să prezinte idei, legi, principii, teorii etc., pentru a putea înțelege și asimila alte conținuturi.

Cum se desfășoară procesul de asimilare a termenilor? Dacă examinăm trama dezvoltării competenței de comunicare, ea include mai multe fire și este asociată cu diverse structuri:

TRĂMĂ s. f. 1. fir de mătase prin răsucirea a cel puțin două fire, ca bătătură.

2. ansamblu de străzi pe care se concentrează traficul principal într-un teritoriu urban.

3. (constr.) distanța dintre grinzi.

4. subiectul propriu-zis al unei opere literare, al unei piese de teatru, al unui film; acțiunea, intriga, canavaua pe care se țin evenimentele operei respective.

5. (biol.) ansamblu de elemente, osatura sau partea rezistentă a unui țesut.

6. (fig.) intrigă, uneltire, complot. (< fr. *trame*, lat. *trama*) Sursa: MDN '00 (2000).

În domeniul educațional, conceptul de tramă, relativ nou, se interpretează drept o serie de enunțuri complete (frazе), unde fiecare enunț trebuie să poată fi citit în mod independent. Într-o măsură oarecare, trama este contrapunctul programelor clasice, exprimate prin cuvinte sau îmbinări laconice. Aceste enunțuri sunt ierarhizate între ele: fiecare înglobează alte enunțuri, elementare, iar ansamblul se prezintă ca o rețea orientată. Ea urmărește, în primul rând, să descrie implicațiile logice între conținuturile enunțurilor, și nu succesiunea lor cronologică în procesul de instruire.

Unul dintre "firele" tramei pentru dezvoltarea competenței de comunicare este firul pe care se organizează capacitatea de a defini sau a explica termenii și cuvintele utilizate. Nodurile simbolice, care se leagă în demersul didactic pe acest fir, țin de următoarele 4 activități cu impact de durată:

1. Elevul utilizează coerent termenii fără a memora definițiile lor; poate identifica, ilustra, recunoaște reprezentanții clasei respective, dar nu i se solicită să definească întreaga clasă.
2. Elevul poate defini termenii științifici, ceea ce conduce spre înțelegerea strategiei de definire și reconstruirea definiției la necesitate.
3. Elevul procesează explicarea enciclopedică a termenilor cu o suită de informații inerente (marcare, clasificări, scheme etc.), exemple relevante, din care asimilează termenul, fără să învețe o definiție unică.
4. Elevul utilizează dicționarele lingvistice și enciclopedice ca surse de documentare, asimilând și modalitatea de definire a cuvintelor în practica lexicografică și înțelegând logica unui articol de dicționar, în care se reflectă polisemia, omonimia, relațiile dintre cuvinte și sensuri.

Activitățile din această serie nu sunt aranjate în succesiune cronologică, ele coexistă pe toată durata studiilor și interacționează în cadrul fiecărei materii școlare, de-

venind funcționale pentru orice activități intelectuale și de comunicare pe tot parcursul vieții. Unii termeni trec de la o materie la altele, se completează și contribuie la înțelegerea holistică a noțiunilor.

Utilizarea coerentă a termenilor fără memorarea definiției este necesară pentru începutul oricărui studiu. În cazul în care s-ar insista pe definirea inițială a termenilor-cheie, partea introductivă a oricărui curs s-ar pierde în memorarea ineficientă a termenilor cu definiții, ceea ce ar putea diminua interesul pentru atracțiile științei respective. Cum ar arăta studiile în școala primară, dacă s-ar insista pe definirea termenilor pe care nu-i poate ocoli demersul didactic? Pentru școala primară, de exemplu, curriculumul prevede asimilarea unui număr rezonabil de termeni: "Unitățile de conținut includ liste de termeni specifici disciplinei: cuvinte/sintagme care trebuie să intre în vocabularul activ al elevului la finalizarea respectivei unități de învățare" [1, Curriculum învățământ primar, 16], dar nu impune memorarea definițiilor care vor veni în prim-planul demersului educațional mai târziu: comunicare, dialog, vorbitor, ascultător, emițător, mesaj, destinat, replici, comunicare nonverbală, text, poezie, personaj, descriere, alineat, fragment, strofă etc.; număr, cifră, operație, factor, produs, plantă, animal etc.

Aceste noduri pe trama dezvoltării competenței de comunicare sunt numeroase și se acumulează pe toată durata studiilor, dar rareori elevii ajung să articuleze definiții exacte pentru ele. Chiar și definițiile lexicografice sunt destul de complexe și greu inteligibile pentru elevi:

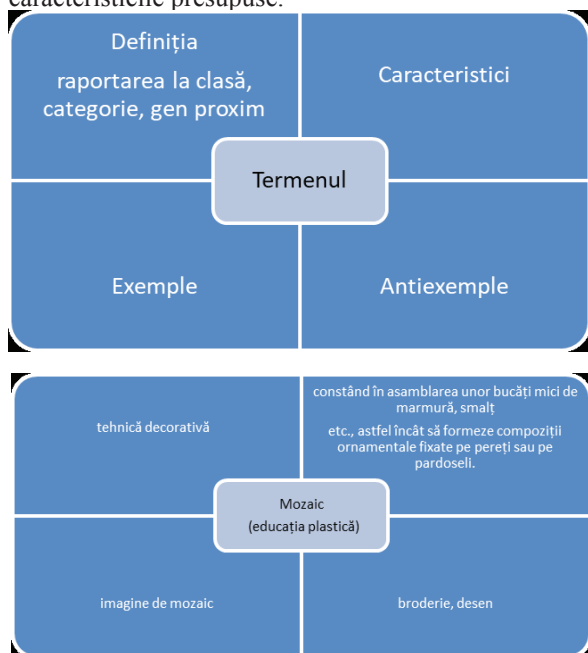
PLĂNTĂ¹, *plante*, s. f. Organism vegetal cu o organizare mai simplă decât a animalelor și care își extrage hrana prin rădăcini, caracterizându-se prin prezența clorofilei, prin faptul că membrana celulei este formată din celuloză și, în cazul speciilor superioare, prin alcătuirea corpului din rădăcină, tulpină și frunze; *p. restr.* vegetală, mai ales erbacee, cultivată de om sau care crește în mod natural și este folosită omului.

CUVÂNT, *cuvinte*, s. n. 1. Unitate de bază a vocabularului, care reprezintă asocierea unui sens (sau a unui complex de sensuri) și a unui complex sonor; vorbă. ...

Asimilarea definițiilor și reproducerea lor (moment valorificat în literatură, cu mostre clasice la Caragiale și Creangă) nu este lipsită de sens dacă elevul reușește să înțeleagă structura și logica lor. În acest caz, elevul poate reconstrui definiția, utiliza sinonime în locul cuvintelor care erau în definiția din manual, o poate completa prin exemple proprii. Este important să cunoască ceea ce definește și cum se structurează o definiție.

Pentru a forma abilitățile necesare definirii cuvintelor, inclusiv termenilor, recomandăm modelul Frayer, care presupune că elevul, la asimilarea unui cuvânt nou sau termen dintr-un domeniu, trebuie să-l raporteze la

o clasă, categorie, prin indicarea genului proxim; să specifice caracteristicile, să dea exemple. Relevarea antiexemplurilor este importantă pentru a trage o linie între ce se include în noțiunea dată și ce nu intră în ea, nefiind raportat la categoria respectivă și neavând caracteristicile presupuse.

Principial, definițiile cuvintelor care nu sunt termeni se construiesc sau se elaborează similar: clasa, caracteristicile, exemplele de utilizare în varii contexte, iar antiexemplurile sunt trecute în revistă pentru a arăta limitele sememului.

CĂMBIE Act/document/titlu de credit prin care cel care-l semnează se obligă să plătească necondiționat sau dispune să se plătească de către o altă persoană la un anumit termen și într-un anumit loc o sumă de bani.

În calitate de antiexempluri vor servi denumirile altor acte (certificat, adeverință, contract etc.), iar pe rol de exemple vor fi utilizate contextele adecvate de utilizare a cuvântului, pe care le conține uneori articolul lexicografic și sinonimele: trată, bilet de ordin.

Modelul de definiție pentru părțile de vorbire sau pentru părțile de propoziție, pentru relațiile dintre cuvinte, speciile literare și figurile de stil funcționează cu succes. Este important ca elevul să știe că substantivul este parte de vorbire, iar subiectul – parte de propoziție, că oda este o specie literară, iar metafora – o figură de stil și să includă adecvat în definiție caracteristicile specifice, care deosebesc substantivul de pronume, metafora de comparație etc. Valorează mai mult con-

struirea ad-hoc a definiției decât reproducerea exactă a uneia date, dar, pentru ca această construcție să fie rezistentă, elevul trebuie să analizeze anterior structura definițiilor și să aibă resursele lexicale și intelectuale pentru a o produce.

Pe trama pe care încercăm să o prezentăm apar alte noduri, și ele destul de numeroase – definiții ale termenilor specifici domeniilor științifice, dar cu măsură și discernământ: *nec plus ultra*. De la aceste noduri se proiectează strategiile de definire, excluzându-se formulele primitive și bizare de genul ”aceasta e aceea când...”.

O simplă definiție însă pare insuficientă pentru demersul didactic, de aceea manualele școlare deseori prezintă noțiunile – cu statut de definiție, termeni explicați, cu evidențiere grafică sau incluse în chenare speciale etc. – în limbajul și stilistica apropiată dicționarului enciclopedic. În context vin marcarea, simbolurile, clasificările și alte informații succinte și utile pentru perceperea/asimilarea noțiunii. De exemplu:

Termenul **cultură** este un împrumut recent și este de origine latină. În latină, cuvântul *cultură*, care provine de la verbul *colere* „a cultiva, a îngriji; a respecta, a onora”, are semnificațiile de „cultivare, îngrijire; respectare, onorare”, dar și de „dezvoltare, educare” a personalității.

Sensul de „latură intelectuală a civilizației” apare abia în epoca modernă, pe la începutul secolului al XIX-lea, iar cel de „tradiții și realizări colective ale unui popor” este atestat, pentru prima oară, în 1867. (*Limba și literatura română*, 6) [2]

Acizii sunt substanțe compuse care conțin unul sau mai mulți atomi de hidrogen și un rest acid. Formula generală poate fi redată ca HnA, unde n coincide cu valența restului acid A. (*Chimia*, 8)

Poziția fizico-geografică a țării – localizarea acesteia în raport cu coordonatele geografice (pe glob, pe continent), cu anumite unități geografice naturale (ocean, mări, munți, râuri, zone climatice, zone naturale etc.). (*Geografia*, 8)

Fontul reprezintă un set complet de caractere (toate literele alfabetului, inclusiv majuscule și minuscule, cifre, semne de punctuație și simboluri) cu un aspect grafic unitar. (*Informatica*, 8)

Indentarea (din engleză *indent* ”adâncitură”, ”zimț”) caracterizează poziția pe orizontală a marginilor fiecărui paragraf. Indentarea primei linii se referă la începutul acesteia în raport cu marginea din stânga a paragrafului. Opțiunile de indentare sunt prezentate în tabelul... (*Informatica*, 8) [2]

Pentru succesul activității didactice, asemenea explicații ale termenilor trebuie descifrate și comentate,

exemplificate, astfel ca ele să devină un pas important în dezvoltarea intelectuală a elevilor. Achiziția pentru trama dezvoltării competenței de comunicare (capacității de a defini cuvinte și termeni) este a) deprinderea de a citi informațiile din manuale și din enciclopedii, inclusiv din enciclopediile electronice, de a le procesa și a percepe termenul într-un context funcțional larg. Nu doar definirea, ci și ”linkurile” la etimologie, prezentări grafice, alte surse vizuale, clasificări și mostre. Această abordare a termenilor și a îmbinărilor terminologice e cu bătaie lungă și proiectează documentarea exhaustivă asupra unităților noi (nu e suficient să se citească doar primul sens dintr-un dicționar explicativ), iar cu timpul ordonează și prezentarea, explicarea unui termen încadrat în discurs.

Procesul de însușire a vocabularului nu are în vizor doar termenii. Elevul descifrează permanent sensurile cuvintelor necunoscute, citește definițiile de la subsolul paginii sau comentariile din manuale, totodată urmărind cum se structurează acestea în diverse dicționare. Unitățile de conținut includ tipurile de dicționare, sunt recomandate variate exerciții de utilizare a dicționarelor, iar în consecință elevul asimilează modalitatea de definire/explicare a cuvintelor. Acum pe trama dezvoltării

competenței de comunicare apar nodurile care unesc cunoștințele de vocabular (cele câteva mii de cuvinte pe care le cunoaște și le utilizează coerent elevul) cu cele de lexicologie (polisemie, omonimie, sens propriu/figurat/ocazional etc.) și cele de gramatică – elevul ar trebui să înțeleagă că definiția lexicografică a diferitor părți de vorbire are structuri diferite. Dacă e o definiție și nu o enumerare de sinonime, explicarea adjectivelor are forma unei subordonate atributive și restricții pentru termenul regent; verbul se definește prin alt verb, cu sens mai general, restricțiile fiind marcate fie pentru subiect, fie pentru complemente, uneori pentru definirea sensului unui verb este relevant regimul prepozițional. Aceste observări conduc spre o explicare promptă, lejeră și funcțională a cuvintelor utilizate, dacă receptorul are nevoie de ea. Trama se ramifică și se dezvoltă, nodurile devin mai vizibile, iar mesajul pe care îl susține competența reală de comunicare este optimist: *non scholae, sed vitae discimus*.

REFERINȚE:

1. <https://mecc.gov.md/ro/content/invatamint-general>.
2. <http://ctice.gov.md/manuale-scolare/> <http://profesor.md/manuale-scolare-online/>